FABBRIKA GDIDA TAL-MALTI U L-ARTI MODERNA

Ta' A. CREMONA

KULTANT taħseb li saret xi fabbrika ġdida tal-lsien Malti meta taqra kliem imsawwar kontra l-użu jew ix-xejriet tal-lsien Malti b'mod li tħoss il-kelma ġdida ddoqq ħażin u żżarżar f'widnejk.

Jien m'iniex qed ingħid għal dawk in-neoloġiżmi li jitfasslu minn għeruq u jissawru skond ma titlob ix-xeħta grammatikali u fonetika tal-Malti, imma, l-ewwelnett għal dak il-kliem *safi* li għalkemm ta' nisel semitiku mhux dejjem joqgħod u jtellef il-veru sens u l-effett tat-tifsira tal-kelma, u mbagħad għal dak il-kliem li jissawwar minn għerq jew mamma Maltija kontra s-sengħa, u din hi waħda mill-għadiet jew aħjar manija ta' xi kittieba ġodda żgħażagħ li jħobbu jażaw dan il-konn ġdid biex jifformaw kliem ġdid minn materjal ta' għeruq Maltin.

Il-kliem ġdid li s'issa daħal minn ilsna barranin (u li issa sar Malti) m'għandniex inbarruh u floku ndaħħlu kliem safi li ma jagħtix il-veru sens li rridu. Fiż-żminijiet li aħna fihom illum, ta' taqlib u tiżwiq ta' ħajja, ta' drawwiet ġodda, bżonnijiet ġodda u idejjiet ġodda, il-lsien Malti kellu jitgħammar bi kliem ġdid, xi mindaqqiet bit-tletin fil-mija, u aħna ma nistgħux noqogħdu nsaffu minnu biex fih jibqa' biss dak is-saff primitiv li bih konna nitkellmu xi 900 sena ilu, biex ma ngħidx ukoll elf sena ilu. Li kieku mill-bidu taż-Żminijiet tan-Nofs kellna nwarrbu kull kelma ġdida li daħlet f'ilsienna, tridx tgħidli x'kien jibqa' fih il-Malti? — Hija ħaġa minn ewl id-dinja illi sa mill-bidu ta' żmien l-Ordni l-Malti kellu wkoll jissabbar u jimxi wara dak kollu li ħtieġu minnu ż-żminijiet, jiġifieri jitgħammar bi kliem ġdid skond it-tibdil u progress fil-ħajja ekonomika tal-pajjiż, iżda mill-banda l-oħra ħtieġ ukoll li wieħed irażżan il-mewġ qawwi ta' dan it-taqlib u tiżwiq żejjed fil-vokabularju Malti.

Kliem ġdid li l-lum dlonk tisma' minn ħalq xi nies, bħalma huma: *ippublixjaha* (flok *ippubblikaha*), *jiffelja*, *jisswankja*, *jillawdja*, *jikkraxxja* *jifforwardja*, *jibbulja* u kliem ieħor li daħal f'ilsienna mill-Ingliż, xi mindaqqiet mill-Ingliż baxx (*slang*), mhux ta' min jilqgħu bil-qalb, l-iktar fil-kitba; kliem, imbagħad, bħalma hu dak li daħal mat-traffiku ġdid ta' l-inġenji tal-mutur, bħal: *ipparkja*, *skiddja*, *irriversja*, eċċ., kif ukoll kliem

ieħor ta' *sports* u logħob jista' wieħed iżidu (iżda b'ċertu għaqal) fil-lista ta' kliem modern fil-lessiku Malti, flimkien ma' dak l-ieħor li daħal f'kull mekkaniżmu u rkaptu ta' sengħa ta' l-elettriku, inġinerija u karpenterija ġdida, bħalma kien **daħal, u l-lum sar Malti**, il-kliem Sqalli u Taljan tas-snajja' ta' mastrudaxxi, ħaddieda u tan-navigazzjoni, sajd, kaċċa, eċċ., miż-Żminijiet tan-Nofs sal-lum. Ta' min, iżda, jikkundanna t-tiswir ta' kliem ġdid maħluq biex iwarrab ċerta terminoloġija konvenzjonali ta' l-avjazzjoni jew ta' xi arti ta' kitba fil-qosor, bħalma, ngħidu aħna, il-kelma *mitjar* (li tixraq fil-versi iżda le fil-proża) flok *ajrudrom* (vis-à-vis ma' kliem ieħor bħal *ajruplan*, *mikrofonu*, *ċinema*), il-kelma *sinktib* flok *stenografija*, kif ukoll mill-banda l-oħra ta' min jiskarta espressjonijiet bħal dawn li daħlu fostna mal-frażarju Taljan-Sqalli: *sa lu mank*, *peress*, *in kwantu*, li jistgħu jitfissru iżjed tajjeb bi kliem Malti bħalma hu: *għall-inqas*, *billi*, *għal dak li*.

L-użu tar-*radio* ġagħalna 'l hawn u 'l hinn naddattaw xi kelma safja flok xi oħra teknika Ingliża. Il-kelma *xandar* flok *ibbrodkastja* hija waħda mill-kliem sinonimu li ma tweġibx sewwa sew biex tagħti l-vera tifsira tat-trasmissjoni bir-"rediffusion". Minn din il-kelma jidher illi sar ħafna abbuż fl-użu tagħha mill-kittieba tagħna. Il-kelma *xandar* iktarx għandha tifsira ta' *xerred ħwejjeġ sigrieti*, *xerred fama* (iktarx ħażina) u twieġeb għall-verb Ingliż *to divulge* [let out (secret)]; make public) u għat-Taljan *divulgare*. *propalare*, u għal-Latin *publico*, *manifesto*, *promulgo*. *divulgo rem*. B'semantiċiżmu jista' jkollha wkoll tifsirijiet oħra fis-sens ta' *bandire* (nieda proklama, digriet, avviż uffiċjali, eċċ.), iżda mhux dak ta' *ibbrodkastja*, tħaddet minn fuq ir-"rediffusion", u aktar u aktar ta' *ippubblika fl-istampa*, bħalma jidher li xi wħud mill-kittieba jifhmu li għandha tfisser, u għalhekk mhux l-ewwel darba li jużawha b'dan is-sens għall-manija tal-puriżmu. Hekk ukoll fil-*boxing* il-kelma *ibboxja* qatt ma tista' tidħol flokha kelma oħra sportiva li twieġeb għall-vera tifsira tagħha.

Barra mill-puriżmu żejjed fil-kliem ta' xi kittieba, ta' min jagħder il-manija ta' xi wħud li fl-applikazzjoni tar-reguli ortografiċi jimxu fuq triq waħda bla ma joqogħdu jqisu jekk regula fundamentali tkunx tgħodd għall-kliem kollu, l-iktar għal xi kliem ta' nisel barrani. Ta' min isemmi għalhekk il-pedanterija ta' xi kittieba awtomi fil-prinċipji ortografiċi tagħhom li

jħobbu jiktbulek: *politiki*, *demokratiki*, *pubbliki* flok *politiċi*, *demokratiċi*, *pubbliċi*, kelmiet li fl-użu jieħdu d-desinenza tal-plural Taljan bħalma jieħdu kliem ieħor b'inkejja tal-preservazzjoni tar-radikali fil-Malti. Din l-anomalija ortografika, mill-bqija, tidher wisq ċara fid-differenza tal-plural *grammatiki* (nom) u *grammatiċi* (aġġettiv); hekk tal-plurali *kritiki* (nom) u *kritiċi* (aġġ.) fejn it-tielet radikali tas-singulari *grammatico* u *critico* fil-plural jieħdu d-desinenza Taljana *ċi*; u fil-kelma (għalkemm imħassra mill-popolin) ta' *xmaċti*—metatesi ta' *xmatċi*—flok *xismatiċi*, li turi kemm saħansitra f'ilsien il-poplu baqgħet id-desinenza tal-plural *ċi* ta' kliem mit-Taljan bid-desinenza tas-sigular *co*.

Fil-għażla tal-kliem safi wieħed għandu jużа sens tal-proporzjon kif ukoll sens ta' l-estetika fil-bini tas-sentenzi b'dan il-kliem. Wara kollox għandna wkoll inġibu quddiem għajnejna li fiż-żminijiet li aħna fihom, ta' evoluzzjoni fil-gosti artistiċi u ta' moderniżmu fil-ħsieb u fl-istil, il-puriżmu sab il-qabar tiegħu.

Żewġ ħwejjeġ huma importanti li naraw u nqisu fil-għażla tal-kliem, l-ewwelnett illi għall-imħabba żejda tal-puriżmu ma nwarrbux dak il-kliem ta' nisel barrani li daħal fil-Malti u li jista' jagħtina t-tifsira preċiża tal-ħsieb tagħna; it-tieni illi nqisu s-*semantika* u *sinonimia* tal-kliem, ħaġa li tagħtina t-tarf biex ma nabbużawx mill-użu tal-kliem safi.

L-imħabba żejda tal-puriżmu f'xi kittieba qiegħda saħansitra tgħarraq l-istil ta' l-arti drammatika moderna Maltija fejn id-djalogu ngħobbi 'l hawn u 'l hinn b'xi kliem safi mdeffes flok kliem jew frażijiet popolari jitlef is-sens, il-qawwa u l-effett tekniku tiegħu.

Milli jidher il-lum il-puriżmu jitolbuh fil-kliem biss, u ċerta klassi ta' *cruscanti*, (jew xi kittieba b'ċerta doża ta' puriżmu fejn il-kliem ta' stil letterarju huwa l-*materja prima*), u donnu li hemm jieqaf biss. Ma nistennewx li għandna nsibuh fid-drawwiet jew fil-modi. Fil-moderniżmu letterarju ġie li nsibu l-maqlub ta' l-arti purista u konservativa ta' stil klassiku, jiġifieri dawk il-liċenzi u stravaganzi ġodda, fil-letteratura moderna, li jħalluk tgħum fl-ajru u fid-degħbien tal-ħsieb fejn, barra minn dan, waħda mill-karatteristiċi huma nuqqas ta' punteġġatura u żbalji grammatikali, li huma wkoll l-ewwel kondizzjonijiet biex xi mindaqqiet tieħu premju letterarju! Xi ħaġa hekk naraw ukoll fl-arti: tgerfix u taqlib ta' gosti u estetika fl-istess tpinġija tan-

natura u dana kollu biex l-arti teħles mill-ktajjen tal-konservativiżmu li rabba l-għanqbut; u biex tasal għal dawn il-kapriċċi, jew *picassismi*, kif isejħulhom it-Taljani, ma tridx toqgħod għar-reguli tal-grammatika u wisq iżjed għal dawk tas-sintassi artistika. Meta nigu għall-kliem erħilu l-purista jgħarbel u jarga' jgħarbel u jara li kelma jkollha t-timbru tal-fabbrika lokali, fil-waqt li fil-pittura ebda reqqa fil-linji u fond ta' l-arti primitiva medjovali jew klassika. Nistennew li fl-aħħar għad tinbet xi setta ta' puristi tal-pittura u ta' l-iskoltura biex għallinqas ma tagħmelx għajb lil dik ta' ċerta arti f'xi kitba Maltija tal-lum !